

SZENT ISTVÁN TUDOMÁNYOS KÉPE

A KI A SZENT ISTVÁN-EMLEKKÖNYVBEN Szekfü Gyula magisztrális tanulmányát elolvassa, megbizonyosodik arról, hogy történetünk minden egyes fázisának megvolt a maga elképzelése az első magyar királyról. Hatalmas egyéniségének, nagyarányú életművének varázsa nem szűnt meg izgatni a késő ivadékok képzeletét s így minden korszakban létrejött egy házi-naiv-népies — tehát kultikus — Szent István mellett egy történeti-politikai Szent István-alak is. A mitikus törvényhozó, akinek szabályai-ban már a XIII. század magyarja a jó, régi törvényt, az ősi szabadságot képzelte el, mindvégig Szent István maradt ezen a földön, ahol a keresztény-magyar állam, a keresztény-magyar életforma létrehozása valóban az ő nevéhez fűződik.

Nem csodálható tehát, ha éppen napjainkban — a kilencszázados évforduló jogán — szokatlan érdeklődéssel fordult István király felé a magyar gondolkodás, hisz ugyanekkor az állam önmagát és első királyának emlékét pompás ünnepekkel erősítette. Ma a Szent István-év ünnepélyein és megrázkódtatásain túl már kimondhatjuk, hogy ebben az esztendőben a magyar gondolkodás — és pedig természeténél és feladatánál fogva elsősorban a történeti gondolkodás, jelentős lépésekkel vitt előre Szent István és a benne rejlő értékrendszer megértésében. Méltán beszélhetünk tehát egy új Szent István-fogalomról, amelyet a magyar gondolkodás 1938 tudományos eredményei alapján alakított ki. Nem állítjuk ezzel azt, hogy ez a fogalom Istvánról alkotott régebbi képünkkel ellentétben volna, csak azt, hogy jelentősen meggazdagodott. Magyarországon a történeti tudományok — ha szabad ezt a kortársnak megállapítania — virágzó kort élnek: természetes tehát, hogy a nagy évforduló valósággal kihívta történészeinket, hogy tudásukat kipróbálják e régi területen.

A próba — úgy hisszük — jól sikerült, aminek talán az a legfőbb bizonyossága, hogy az István-év tudományos termése olyan történeti képet adományozott a magyar szellemnek, amely — ha részleteiben nem is mindig egészen egyenletes — egészében harmonikus rendszer benyomását kelti.

A kulturális-tudományos összképhez mindenesetre hozzátartoznak azok a jelenségek is, amelyek jellegüknél fogva a szellemi kép és a jubiláns propaganda közt helyezkednek el. Ilyenek voltak: az Árpád-királyok várkastélyainak ünnepélyes megnyitása Esztergom-

ban; az ezzel rokonságot tartó székesfehérvári ásatások és a mauzóleum átadása. Esztergom és Székesfehérvár szerepe a Szent István-kultuszban az, hogy magas szinten, de mindenki által szemlélhetően és így könnyebben érthetően képviselik a Szent István- és az Árpád-korszak szellemi formájának képzőművészeti vetületét. Az esztergomi és székesfehérvári emlékek szerves beállítása a magyar életbe — sok érdemes munkatárs mellett — Gerevich Tibor nevéhez fűződik.

Kultúránk dolga volt még az István-év külső jelenségei közt Magyarország Szent Koronájának közszemlére tétele a budai várban és a székesfehérvári országgyűlés, amelyek a kultikus, közjogi hagyomány szempontból színezték István ünneplésének jelentőségét.

Mindezt azért említjük, hogy felidézzük az olvasóban 1938 hangulatát, vagyis azt az atmoszférát, ahol Szent István képe a magyar tudományban kibontakozott.

Az új Szent István-kép természetesen nem 1938 előzménytelen hagyatéka, hanem bizonyos szempontból már végeredmény, amely a magyar szellem két nagy élményéből táplálkozik legelső sorban.

Az egyik élmény a szellemtörténeti gondolkodás volt, amelynek legfontosabb újítását a régi, pozitivistikus gondolkodással szemben abban látjuk, hogy a meddő adatgyűjtés helyére a szintetikus látásmódot állította. A szónak ezen, jó értelmében „szellemtörténészi“ volt az a tudományos nemzedék, amelynek indulása a kilencszázas évekre esvén, a huszas években már kezében tartotta a vezetést. A másik élmény a tizes évek nagy nemzeti összeomlása volt, amelynek lezajlása után a magyar öntudat magától értetődően fordult a magyar múlthoz, hogy sorsunk tanúságai felől megkérdezze. Ebben az atmoszférában jött létre a huszas évek végén a Hóman Bálint és Szekfű Gyula nevét viselő nagy történetírói vállalkozás, az új Magyar Történet.

Ennek első kötetében rajzolta meg Hóman Szent István képét, amelyen a későbbi tíz év részletkutatásai és szintetikus kísérletei lényegében semmit sem változtattak. Hóman volt az első, aki kellő hangsúllyal és mégis mértékkel hangoztatta a pogány magyar kultúrát is és aki a régebbi, mechanisztikus felfogást, amely az 1000. évben éles cezúrát látott, elvetette. Ő hangsúlyozta Szent István gondolatrendszerét, politikájának önállóságát, bölcsességét és reális békepolitikáját. Beleállítva alakját Európa vajúzó dolgai közé, elsőnek adott világtávlatot István szerepének. Művének hatása elől eddigelő senki el nem zárkozhatott.

A Szent István képének alakulásáról mondtak azonban nem volnának teljesekek, ha nem említénék Szekfű Gyulát, aki már 1924-ben megalkotta a „Történetpolitikai tanulmányok“ -ban azt a sommás István-jellemzést, amely éppen rövidege és igen világos fogalmazása révén alkalmas volt arra, hogy kánonná váljék. Szekfű ezekben a sorokban igen határozottan hangsúlyozza, hogy „Szent István magas faji jellegét illetően tiszta, vegyítetlen török volt és ha az ő alakját faji összefüggésben nézzük, a lovas-török törzsek vezetői közé kell helyeznünk, a parancsolásra teremtett nagy hódító szultánok és khánok közé“. Ez a gondolat, amely a kegyes, barokk Szent István figurájával szembe-

állítva valósággal forradalmi újításnak érzett, igen mélyreható következményekkel járt.

A fiatal kutatók előtt csakhamar világossá vált, hogy a magyar monarchia gyökerei nem mindenestül a keresztény királyfogalomban, hanem sok szállal éppen a lovas-török hagyományban gyökereznek. Deér József érdeme, hogy ez a gondolat rendszerré épülhetett ki. Így tűnt ki az, hogy Szent István nem tekinthető a régi hagyománnyal gyökeresen szakító forradalmárnak, aminek szívesen látta a XIX. század, hanem sokkal inkább Kelet és Nyugat sajátosan magyar szintézisének. Deér Józsefnek sikerült kimutatnia az Árpád-ház török, pusztai eredetű hagyományait s ugyanekkor nemhogy lerontotta volna, de még inkább sikerült alátámasztania Szent István teljesen nyugati-keresztényuralmi típusú kormányzását. Szempontokban gazdag művei bőven foglalkoznak e problémával. Utolsó, az István-év könyvnapján megjelent művében már egészen önkénytelenül is Szent István és életműve kerül a középpontba, mint az a találkozópontra, amely az egésznek értelmét megadja.

Deér József rendszerét még néhány kisebb jelentőségű tanulmány támasztja körül. Belitzky János tanulmánya a törzsfői hatalom elsorvadásának, Koppány és a Gyulák problémájának megoldásával próbálkozott. A korszakváltás kérdéseinek ez a felmerülése nem elszigetelt jelenség, hanem valószínűleg korszimpatia is, amelybe egészen távoli asszociációk is belejátszanak. Napjaink szellemi bizonytalansága, korszakok határain állók idegessége, régi, talán egy s másban hasonló korok problematikájához nyúl. Ez a törekvés magyarázza egyrészt Szent István alakjának aktualitásokkal való telítődését, másrészt ellenfele: Koppány kalandjának felelevenítését. A két jelenség sajátos mítoszalkulásnak szolgált alapjául. István és Koppány történeti problémája és modor „mítosza“ a tudományos érdeklődést is megragadta, amely igyekezett e kérdésben is állást foglalni.

A pogány-keresztény probléma megvilágosodása azonban csak egy fejezete a X—XI. század világára vonatkozó nagyarányú ismerettárgulásunknak s csakis e megnövekedett képbe beleállítva válik teljesen érthetővé.

A Serédi Jusztinján bíboros-hercegprímás szerkesztésében 1938 nyarán megjelent háromkötetes Szent István-Emlékkönyv Szent Istvánra és korára vonatkozó tudásunknak jelenleg legfőbb gyűjteménye. Jóformán az egész Szent Istvánnal foglalkozó magyar történetiszagárdá szerepel benne, valamennyien fontos tanulmányokkal.

A pogány-keresztény problémát eddig csak szellemi síkon érintettük, most fordítsuk tekintetünket az anyagi kultúra dolgai felé. Tudjuk azt, hogy a betelepülő magyarság az úgynevezett „éllovasnómád“ fázist képviselte, Lebédiai korszakában pedig egy magas színvonalú militáris jellegű kultúrát képviselt, amelynek kibontakozása a kazár hatalom lehanyatlásával és a normann-arab kereskedelmi hálózat kibontakozásával egy időre esik. Az a sajátos birtokrendszer, amit a magyar allodiumok Szent István korában és később is jelentenek, felkeltette Domanovszky Sándor érdeklődését a lebédiai magyarok mezőgazdasága iránt. Megállapításai a problémát új világlátásba helyezték. A szállásbirtokok, mint uradalmi rendszer, egyenesen a lebédiai korszakba voltak visszavezethetők, abba a korba, amidőn a lebédiai tranzitókereskedelem révén meggazdagodó magyarok sorából kivált egy vagyonos és már földbirtokkal is „nemesúri“ réteg. A vezetőgócoknak ez a megerősödése és a vagyonos elemek vágya az állandóbb rend megeremtésére, végeredményben a monarchikus berendezkedés felé vezetett. „Ez volt tulajdonképpen a nemzet megszületési folya-

mata, amelyben a főleg finn-ugor és török elemek, közjük keveredett normannokkal és mongolokkal, tekintet nélkül faji származásukra, egy egységbe összeforrottak.“ Itt leli magyarozatát a rugalmas, fajfeletti magyar nacionalitásfogalom, amelynek a nomádság szellemében való gyökerezését Deér is kiemelte, s amelynek a magyarság őstörténetében rejlő indokait még előbb e sorok írója is igyekezett tanulmányaiban hangsúlyozni.

A magyarság új hazájában sem a régi uradalmi rendszert, sem a sokfajúságból adódó következményeket nem feledte el s ugyanígy a régi kereskedelmi kapcsolat: a normann-arab összeköttetés sem tűnt el nyomtalanul. Mellőzve most az arab pénzek magyarországi szereplését, csak arra óhajtunk Huszár Lajos értékes tanulmánya nyomán rámutatni, hogy a normann kapcsolat a XI. század táján hovatovább lengyel és cseh kapcsolatoknak ad helyet „és ennek az összeköttetésnek az eredménye, hogy a magyar pénzek oly nagy számban fordulnak elő a Visztula és Odera között“.

A normann kapcsolatok képét szépen egészíti ki Fettich Nándornak Szent István kardjáról — e normann típusú darabról — írt cikke, ez a kard pedig már a királyi clenodia világába vezet, ahol az Árpád-házi jogarok problémáiról László Gyula közöl figyelemreméltó fejtegetéseket. Ezzel mindenesetre bonyolult világba értünk. A magyarság Szent Koronája — e közjogi szimbólum, amelyben az egész ország mint személyiség tekintetik jelenvalónak — mint ékszer, mint archeológiai tárgy sokáig állott ellenmondó nézetek keresztútjében. Moravcsik Gyula sorra veszi e régi nézeteket, majd széleskörű történeti és nyelvészeti apparátussal világítja meg a korona bizánci és latin részének származását. Megnyugtató érvelése alapján végleg tisztázódik a Dukas Mihály görög császár küldte korona rejtélye és a felső rész hitelessége. A korona felső része — ma már nyugodtan kimondhatjuk — valóban azonos azzal a fejedelmi ékszerrel, amelyet II. Szilveszter pápa küldött Szent Istvánnak.

Szimbolikusan tekinthető, hogy a Szent Korona egy keleti és egy nyugati eredetű darabból van összeillesztve, s Kelet és Nyugat mesgyéjén elterülő birodalmában viseli a fején egy olyan király, akinek lényében keleti és nyugati hagyományok egyformán jelen vannak, amint erre főntebb már Szent István esetében is rámutattunk. A Kelet és Nyugat határán fekvő ország területe pedig maga sem ment ettől a kettős hagyománytól. Pár éve múlt, hogy Fehér Géza kimutatta a keleti egyház térítő munkáját és sikereit a Nagy-Alföld délibb részein István idejében és az előtt a kutatás régen sejtette azt is, hogy a nyugati országrészek, Pannónia egykori területén meg egy igen régi nyugati-keresztény hagyomány élt. A magyarokhoz már szláv közvetítéssel jutott el ez az egykor gazdag pannón-keresztény hagyaték, amelyet a tárgyi kultúra vonatkozásaiban Alföldi András tett alapos vizsgálat tárgyává. „Magyarország népei és a Római Birodalom“ című Kincsestár-füzetében annakidején bőven foglalkozott a pannóniai római egyház s a Pannóniában is elterjedt „Gothica impietas“, az arianizmus kérdéseivel; Emlékkönyv-cikkében viszont fény árad a húnok, az avarok kereszténységére: a köztük járó térítőkre és a

„Keszthely-kultúra“ különböző elemeket békésen egyesítő tárgyaira, amelyek szintén — Alföldi szerint — a kereszténység jelenlétét bizonyítják. Mindenesetre bizonyos az, hogy az avar khánság Ábrahám nevű keresztény khagan személyével tűnik el szemünk elől, alig 70 évvel a magyarok beköltözése előtt, akik azonban már szintén olyan területről költöznek a mai hazába, ahol már állott a régi századokban egy kazár, egy hún és egy onogurbolgár püspökség. A kelet-déleuropai pusztaságoknak a kereszténység körébe eső jelenségeiről ismét Moravcsik Gyula közöl mélyreható tanulmányt.

Szent István korszaka is azon korok közé tartozik, amelyek gyűjtőedény módjára fognak fel sok nagyon is különböző eredetű ágazatokat. Ha Alföldi és Moravcsik tanulmányai a magyar hazák lappangó őkereszténységének világába vitték a szemlélőt, akkor Balogh József Szent István híres Intelmeinek avatott vizsgálata kapcsán az őkeresztény patrisztika, az ír, a frank koraközépkori publicisztika kérdéseivel ismertet meg. Az *Institutiones ad Emericum ducem* egyik utolsó hajtása a „Királytükörök“ gazdag családjának, melynek törzsfája egészen a Szent Ágoston Givitas Dei-jében vázolt királyfogalomig visszavezethető. Ezt a királytipust vette át, hígította fel Szevillai Izidor, s így vált aztán gazdag műfajjá az Egyház kezén, ki mint az erkölcsi értékrendszer öre, jogot formált magának a királyok nevelésére. Dacára annak, hogy a mi Intelmeinkben szinte nincsen mondat, amely ne volna archetypusokra visszavezethető, mégis művelt, a mi viszonyainkban jártos, magas etikai tudattal teljes férfiú szellemét tükrözi ez a „Királytükör“, amely — csak Bizáncban szokásos módon — első személyben szól. A híres mondat — „gyöngé és töredékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország“, amely a mi szemünkben Szent István legfontosabb hagyatékának tűnik fel — nem magyarázható az érintett forrásokból. Messzi az antikvitásba, Sallustiusig nyúlik el e mélyen római gondolat gyökérzete, amelynek nálunk való meghonosodása a már kifejtett fajfeletti nomád gondolkodás rugalmasságából érthető. Így kapjuk meg legelső alapvetését és lehetőségének magyarázatát egy oly jelenségnek, amely az utolsó időkben egyre többeket foglalkoztat s melyet „magyar labilitásnak“ szoktak nevezni.

Anélkül, hogy belemennénk ennek a bonyolult témának taglalásába, — amelyre más helyen tettünk kísérletet — kiemeljük, hogy éppen az István-év folyamán sikerült Gerevich Tibornak nagyarányú szintézisben megmagyaráznia a magyar-román művészet kérdéseit, tehát éppen művészetünknek formai szempontból szükségképpen leglatinabb korszakát. Úgy nagy könyvében, mint Emlékkönyv-tanulmányában kimutatta ennek a latinnal rokonságot tartó magyar formaérzésnek törvényszerűségeit. A fafaragás technikáját mutató kőoramentika világosan bizonyítja, hogy az itáliai és később francia mesterek mellett magyar mesterek is működtek. Ezt bizonyítja az is, hogy hazánkban sajátos, magyar stílusú román művészet bontakozott ki, amelynek kezdőpontja Szent István kora, amidőn már későbbi kifejlődésének csiréit is megtaláljuk.

A latinok hagyatékát,—a kereszténységet—mint láttuk, a Dunántúl szlávjai közvetítették a magyarság felé. Ezt a kétségtelenül meglévő szláv hatást etnikai téren szokássá vált igen nagy méretűnek elképzelni. Kniezsa István azonban egy igen nagyjelentőségű tanulmányban sikerrel mutatta ki, hogy a leigázott, majd beolvasztott pannon és egyéb szlávok tömege elenyészett a magyarságéhoz képest, amely már a XI. században az egész kárpáti medencét, sőt az erdélyi Mezőséget és a

hunyadi medencét is teljesen kitöltötte. A lovas nomád fejlődésből megérthető az, hogy a magyarságot török vezetők hozták erre a területre, azonban nemcsak ebből a török vezetőrétegből állott a nép, hanem finnugor szolgák széles tömegéből. E szolgák magyar nevei, amelyek élesen különböznek a magyarság vezető rétegének török neveitől, roppant tömegben maradtak ránk. Ez a nagyszámú, „magyar szolgaréteg volt tehát az, amely nemcsak a magyarság török eredetű uralkodó osztályát, hanem az itt talált szláv és esetleg egyéb őslakosságot is teljesen magyarrá tette“. Ez a megállapítás az, amely megmagyarázza a magyar birodalom lehetőségét, amelynek középkori hatalma és tekintélye egy fölényesen nagyszámú magyar népi tömeg egészséges erőtartalmán nyugodott.

Íme, néhány lényeges vonása a tágas képnek, amelyben a szent-istváni életmű elhelyezkedett. Most lássuk magát az életművet: Szent István birodalmát.

A szentistváni birodalom a lebediai és az Árpád-féle magyar állam princípiumainak természetes továbbfejlődéséből és abból a termékeny házasságból keletkezett, amelybe ezek az elvek a Szent István-kori nyugati birodalmi eszmével léptek. A nomádságból Szent István az ország fogalmának rugalmasságát az ethnoson túlemelkedés adományát örökölte, amelyet szerencsésen egészített ki a Karoling alapokon tovább építő III, Ottó és II. Szilveszter-féle szent-birodalmi eszme, amely az egész kereszténységet volt hivatva egyetlen hatalmas szervezetben egyesíteni. Mindamellet, amint ez már a fentebbiekből is nyilvánvaló, csak történeti módon gondolkodás képzelheti István országát valamely lágy vagy laza nemzetiségi konglomerátumnak. Ellenkezőleg: István Magyarországot alapított, amelynek lehetősége a magyarság úrságával áll vagy bukik s ő volt az, aki kijelölte a magyar hivatás útjait is. Ez a hivatás, amelynek pozitív tartalma a külső és belső erők állandó egyensúlyozásának művészete, eredményezte, hogy a középkori magyar királyság fogalma a középeurópai rend gondolatával vált egyjelentőségűvé (Hóman).

Ez a királyság, amely hatalmát mindinkább Szent Istvánra, e mitikus őstre alapította, természetszerűleg korládan monarchia volt, de nem a szó modern értelmében. A középkori király, „mixta persona cum sacerdote“ (Balogh), csak akkor volt király, ha „pius, justus et pacificus“ volt. „Vele szemben elvi követelményeket állítottak fel, alávetették őt magasabb normák uralmának, hatalmát tehát mintegy ‚belülről‘, az idea oldaláról korlátozták“ (Váczy). Ha pedig a király ezeket a korlátokat nem tartotta be, azonnal fellépett a nemzet „etikai kontroll“-ja s a tyrannussá vált uralkodón megtorolta az erkölcsi renden támadt sérelmet, mint Péter király esetében.

Ebben a korai időben irígylésreméltóan tiszta volt az emberek etikai szemlélete. István, a nagy újító, elég érdeket megbolygathatott, mégsem tudunk róla, hogy vele szemben népi jellegű megmozdulás történt volna, mint a Vataé 1046-ban. Hatalma biztos alapokon nyugodott, úgy az ősi vérségjogi gondolkodás, mint a modern-keresztény idoneitás-eszme szempontjából. A nemzet — a maga kevéssé tudatos módján — felismerte és kétségtelenül támogatta is királyát Koppány,

a Gyulák, meg Ajtony széthúzó törekvéseivel szemben. Így István nevéhez fűződik Árpád országának reintegrálása is. Hosszú idők után ő megint az első, aki „*Κοάλης πάσης Ονχηρίας*“, egész Magyarország királya.

Nemcsak — mondjuk így — közjogi értelmű ura, királya István az új keresztény országnak, hanem ura magánjogi tekintetben is, mint e tágas terület legnagyobb földesura. Magángazdasága, amelyet a vármegye-szervezetrel kormányoz, hatalmának legfőbb anyagi alapja. Azonban éppen a megye, megya szó, amely határt, mesgyét jelent, jelzi, hogy még más birtokos is van az országban: ezek az ősi szállásbirtokosok, a foglaló nemzetségek uradalmi (Holub). István bölcsességét jól mutatja az a tény, hogy reformáló munkájában a vérük jogán földesúr-nemzetségek jogaihoz nem nyúlt, úgy, hogy ez az uradalmi szerkezet, amelynek eredete a lebediai időkbe nyúlik, az egész középkoron át megmaradt és — talán kimondhatjuk — a magyar szabadság egyik fontos alapjának tekinthető, hiszen ezeket a nemzetségi szervezetben élő szabadbirtokosokat „egyedül az alattvalói hűség közjogi köteléke fűzte az uralkodóhoz“ (Hóman). Ez az ősi gyökerű közjogi kapcsolat útját szegte nálunk a nyugati jellegű hűbériség, tehát magánjogi kapcsolat kifejlődésének.

Ugyanez a jelenség, a közjogi gondolkodás csirái ismerhetők fel a világos törekvésben, ahogyan István hatalmas szomszédjával való viszonyát rendezte. Sem a cseh, sem a lengyel, sem a horvát államalak nem tudták függedenségük vagy függésük kérdését kielégítően dűlőre vinni. Egyedül Szent István királysága volt az, amely gyökeresen kiaknázva III. Ottó spirituális-supemacionális hatalmi gondolata uralmának alkalmas pillanatát, független, nem hűbéres országot teremtett. Ugyanilyen világosan rendezte a szomszédok felé az országhatár kérdését is. A gypű-rendszer mindig hangsúlyossá tette a magyar határokat, most Szent István méginkább hangsúlyozza őket, amikor nem magánjogi birtokhatárt, hanem a magyar szupremácia kiterjedésének limesét látja benne.

A határok gondos meghúzása és a nemzetközi rendezettség és egyensúlytartás kívánalma a szomszédokkal való diplomáciai kapcsolatok elmélyedésére vezetett. Horváth Jenő gondos tanulmányban mutatta ki, hogy milyen gazdag és sokágú volt az első király diplomáciája, mennyire felölelte Európa legtávolabbi országait is. Itt diplomácia többletét jelent, mint ma: Szent István kulturális kapcsolatai Cluny-vel, Montecassinóval, Rómával szintén ebbe a körbe tartoznak s nagy érdeklődésre tarthat számot az az adat, amely arról tud, hogy István a XI. század első tizedében személyesen is megfordult Rómában. Kétségtelen, hogy az első magyar király hatalmas egyénisége egész Európa fantáziáját szokatlan mértékben foglalkoztatta: az oroszok benne látták a béke fejedelmét, a csehek pedig úgy tudták, „hogy a magyarok királya oly hatalmas, hogy senki se győzheti le“.

A tekintély és hatalom egyensúlyában magasodik elénk első királyunk mitikus alakja, méltán keltve fel érdeklődésünket emberi lényé, személyisége, gondolatainak még feltalálható formái iránt.

Külső megjelenéséről szól ikonográfiájának tárgyalása kapcsán Lépöid Antal; családi történetéről pedig Dóry Ferenc és részben Horváth Jenő értekezik. Ezekről itt csak igen kis mértékben emlékezhethünk meg, nem kerüli el azonban figyelmünket fajtánk legnagyobb alkotójának lassanként a kietlen és magános aggságba kanyarodó sorsvonala. A fiát vesztett öreg király utolsó éveinek behavazott hangulata, a trónkérdés nyomasztó rendezetlensége, a betegség, a lázadás előszele még ma is tükröződnek a régi krónikákban. Ezek a vonások egyben azonban az egyetlenek, amelyek István király személyes dolgaira rávilágítanak. Egészeben zárt és befejezett, sőt diadalmos élet Istváné, mert

utolsó éveinek szenvedései nem befolyásolták életművének életrevalóságát, amely annyira élő, hogy még ma is hatással van reánk, a XX. századi magyarság életformáira.

A magyar tudomány, a költészet, a képzőművészet és a politika állandó küzdelemben áll Szent István hatalmas egyéniségével, amennyiben érteni, ábrázolni, új életre kelteni akarja. Temérdek mű támadt, amely a részleteken túlmutatón, szintetikus jelentőséggel szeretne volna felidézni az egész embert s az egész életművet. Ez a nagy szándék tán leginkább Hóman Bálintnak sikerült, ki ez év elején megjelent „Szent István“-jában nagyszabású képet rajzolt az első királyról. Belőle indultak ki egykor az új Szent István-kép lehetőségei, most neki adatott meg, hogy új szintézisben fejezze ki a kutatás új eredményeit és sommásan megfogalmazza mindazt a lényegeset, amit ezidő szerint Istvánról tudunk.

Szent Istvánra vonatkozó tudásunknak leglényegesebb része bizonyára életművéből, Intelmeiből és törvényeiből kisejthető gondolatrendszer, amely hatásának tartóssága és mélysége tekintetében — mint Hóman Bálint kiemelte — a Zrínyiéhez, a Széchenyiéhez hasonlítható. Legfőbb jellemzője István rendszerének a keresztény tartalmú etikum jelenléte: ez az etikai gondolkodás jellemzi minden alkotását. Innen az Egyház jelentőségének erős hangsúlyozottsága, amely István egész művére — a magyarok megtérítésére — rányomta bélyegét. Innen a híres gondolat is, a „laus hospitum“, s vele mindazon parancsok, amelyek felhívják a királyfit a békesség, a türelem, az igazságosság és legfőképpen az emberség szavának követésére. Innen az éles különbségtétel rex és tyrannus között s végre az atyák hagyományának követésére serkentő parancs, amiben egyúttal a szentistváni „nacionalizmus“ eszméje is rejtőzködik: „Kicsoda az a görögök közül, aki görög törvénnyel igazgatná a rómaiakat? avagy kicsoda az a rómaiak közül, aki római törvénnyel igazgatná a görögöket? Senki. Kövesd azért az én szokásaimat, hogy a te néped között kiváltképpen becsültessél és dicséretet nyerj az idegenek előtt“.

Itt érünk arra a pontra, hogy ellentétesnek ható jelenségeket összehangolhatunk. íme: Szent István magyar monarchiát alapított, de azt mondta, hogy gyenge az egynyelvű ország. Szent István saját példáját és az ősök példáját ajánlá követésre, de kebelére ölelt minden idegent. Meghagyta a szállásbirtokokat, de bevezetett egy olyan rendszert, amely lehetővé tette, hogy a Szent Korona testében nemzeti-ségi corpus separatumok sáncolhassák el magukat.

Ezek az ellentétpárok azonban csak látszólagosak s jelenlétük éppen azt bizonyítja, hogy István országában teljes egyensúly uralkodott. A későbbi középkori királyság, amely a „laus hospitum“-ban foglalt elvet széleskörű közjogi autonómiák kiadásával rendkívül kiterjesztette, ugyanazt az egyensúlyos képződményt jelentette, amit már a szentistváni állam. Magyaroknak és soknyelvű idegeneknek békés, sőt termékeny együttélése „a keresztény állam azon európai szervezetéből következett, amely másutt is megvalósult a nemzeti öntudatosulást megelőző korokban, de sehol sem oly hatékonyan a kisebbségek javára és sehol sem oly hosszú időre, mint éppen Szent István országában“ (Szekfü).

MAI RENDKÍVÜL KAOTIKUS, egyensúlytalan helyzetünkben publicisztikánknak legkitűnőbb ötlete volt éppen a szentistváni állameszméhez, azaz a középeurópai egyensúly gondolatához való visszatérés, amelyet gróf Bethlen István és Pethő Sándor terjesztenek a legnagyobb erővel. Problémáink természetesen bokrosabbak, mint István idején voltak s ezért az ő egyszerű és kőbe kívánczó szentenciái megteltek a mi korunk bonyolult ízeivel; ez azonban nem meghamisodást jelent. „Az, amit ma szentistváni állameszmének nevezünk“ — írja Szekfű Gyula gróf Bethlen István Szent István-koncepciójáról elmélkedve — „valósággal Szent István gondolatából következik, annak korszerű kifejezése s a szentistváni középkori állam hagyatékának tudatosítása“.

Erre a tudatosításra pedig — nézetünk szerint — sürgős szükség van. A Szent István-év — eltekintve Bethlen nagy cikkétől s néhány szerény kísérlettől — nem hozta meg a joggal várható termést a publicisztikában. A szentistváni állameszmét senki sem tisztázta a nagyközönség számára élvezhető és tartalmas — nem történeti, hanem — publicisztikai feldolgozásban. Szinte érthetetlen, hogy ilyen hatalmas és érdemes tudományos termelés mellett a publicisztikai Szent István-monográfia egyáltalában meg sem jelent. Pethő Sándor éppen 1938 nyarán volt kényszerű hallgatásra ítélve s így a szentistváni állameszme tisztázása ő tőle sem indulhatott ki. Pedig ugyancsak burjánzott „a szentistváni irodalom“, s nem egy politikai frakció igyekezett mocskos zászlajára írni Szent István király tisztességes nevét. Ahelyett, hogy Szent István kultuszát építették volna ki, oktalan mítizáló kísérletek támadnak, pedig erre kevés szüksége volna éppen annak a nemzetnek, amely első királya szentséges alakjában olyan mítoszi formátummal rendelkezik, amelynek még a praktikus nemzetpolitikai következményei is haszonnal volnának levonhatók.

A tudományos irodalom nagy eredményei — melyek fentebb elvonultak az olvasó előtt — arra ösztökélnek, hogy sürgessük az elmaradt publicisztikai szintézist. A szentistváni eszme Bethlen, Szekfű, Pethő és oly sok fiatal magyar szellem által propagált formájában a Dunavölgy rendezésének problematikája is benne foglaltatik. Napjainkban pedig valóban történnek s tán fognak is történni jelentős lépések a Dunavölgy egyensúlyának megteremtése felé. Ez az egyensúly pedig csak a magyar hatalom és egyensúly nagy képviselőjének, Szent István királynak szellemében jöhet létre Közép-Európa térségein. Szekfű Gyula szavaival élve: „Ha pedig ma a föderalisztikus összefogást tartanánk a szentistváni állameszme követelésének, annyira, hogy ennek megvalósításával vélnők Szent István birodalmát feltámaszthatónak: akkor megint az ősi rendszernek az ő alapítója szellemében való továbbképzéséről van szó“.

FERDINANDY MIHÁLY